שלום בוגוסלבסקי - "הסיפור הבלתי-סביר והלא-מספיק-זכור על עלייתה ונפילתה של מזרח אירופה היהודית" – הוצאת זרש, 2024, 431 עמ'

הספר שלפנינו בא ללחום על כבודה של "מזרח אירופה היהודית", תקופה שלדעת המחבר לא זכתה לכבוד הראוי לה. ובכלל לדעתו של בוגוסלבסקי, יש לנו הישראלים/יהודים תפיסה שגויה לגביה.

ונתחיל מהבסיס. היסטוריונים חלוקים על השאלה כיצד הגיעו יהודים לאירופה? מהו מקור האשכנזים? הרוב גורסים כי מדובר ביהודי ארץ ישראל, שלאחר המרד הגדול ומרד בר-כוכבא התפזרו באימפריה הרומאית והצטרפו לקהילות יהודיות שם. עם התפשטות האימפריה הרומית, סוחרים ובעלי מלאכה יהודים הגיעו לאזורים הצפוניים יותר, במיוחד לאזור עמק הריין (כיום גרמניה וצרפת, אזורים שכונו בפי יהודים "אשכנז"). במאות ה-9 וה-10 כבר התקיימו שם קהילות יהודיות משגשגות (כדוגמת וורמס, שפיירא ומיינץ).

משם התרחשה במשך מאות שנים תנועה מזרחה. יהודים עברו מגרמניה וממרכז אירופה למזרחה. התהליך הואץ בעקבות מסעי הצלב, רדיפות וגירושים במערב, אך גם משום ששליטים בפולין ובמזרח אירופה הזמינו יהודים והעניקו להם זכויות כלכליות ומשפטיות.

אין גבול גיאוגרפי חד וברור ל"מזרח אירופה היהודית". הכוונה היא למרחב שבו התקיימה במשך מאות שנים אוכלוסייה יהודית אשכנזית גדולה וצפופה, בעלת תרבות יידיש ומוסדות קהילתיים משותפים. היא השתרעה פחות או יותר על פולין, ליטא, בלארוס, אוקראינה, מולדובה ובסרביה, חלקים של לטביה ולעתים גם מה שכונה גליציה — כיום דרום־מזרח פולין ומערב אוקראינה, ואזורים של רומניה והונגריה.

מספרם של יהודי מזרח אירופה גדל פלאים. בשנת 1400 היוו אלו בסביבות 2.5% מכלל יהודי העולם, אך בשנת 1900 ישבו שם קרוב ל-80% מיהדות העולם! (ואם מחשיבים גם את אלו שעזבו כבר את מזרח אירופה, בעיקר לארה"ב, אז 90%!). כמובן, המקורות לא לגמרי ברורים ועל המספרים ניתן להתווכח. אבל איך נוצרה שם קהילה כזו? ממה התפרנסה? מה היו מרכיביה? ואיך גדלה ותוך תקופת זמן קצרה יחסית עברה לחזית הקיום היהודי? בכך עוסק הספר שלפנינו.

בוגוסלבסקי מתחיל את הספר במחלוקת 'המיאון' משנת 1492 שהסעירה את העולם היהודי. בקצרה, רבי יעקב פולק התיר את נישואי אחות אשתו בניגוד לדעת גדולי אשכנז. הם נידו אותו והוא עבר לקרקוב ושם הקים ישיבה שממנה צמחו גדולי פולין בדורות שאחריו. הוא מסיים את הספר בראשית המאה העשרים, בתקופה שבה היה ברור שתקופת מזרח אירופה היהודית הסתיימה, ומיליונים כבר עזבו אותה. נציין שספרו איננו עוסק כלל בשואה ומסתיים לפניה.

יש בספר כמה חידושים ורעיונות מעניינים. מסקנתו היא כי היהודים הגיעו למזרח אירופה משלוש סיבות עיקריות. ראשית, היהודים גורשו שוב ושוב מרוב הערים במערב אירופה. לעומת זאת, במזרח אירופה היהודים נחשבו לקטליזטור כלכלי וקודמו בברכה. שנית, מזרח אירופה הייתה מורכבת מפסיפס של אנשים,

אברהם טננבוים

עמים, עדות ודתות ששנאו את האחר אך גם סבלו את קיומו. מה שאפשר גם סובלנות כלפי היהודים. אשר לכן, יכלו היהודים ליזום, להתחרות ולהתפרנס בכבוד יחסית. שלישית, משום שהייתה ליהודים עצמאות חברתית וכלכלית כולל מעין 'פרלמנט' ('ועד ארבע ארצות') שפעל יותר ממאתיים שנה.

מסתבר שהמקצוע הרווח ביותר בין היהודים היה בעלות על בית מרזח ונסביר. באותה תקופה היה לכל אציל מונופול של עסקים בתחומו כגון טחנות רוח, בתי מרזח, פונדקים, וכו'. את הזכות הזו היה מחכיר למי ששילם לו את הסכום הגבוה ביותר עבור הזכיון. ישנן טענות שבמאה השבע עשרה, בין עשרים לשלושים אחוז מהיהודים היו בתעשיית האלכוהול. מה שגרם לספר להציע שהמקצוע היהודי השכיח באותה תקופה היה ברמן! נעיר שתעשיית היי"ש (ראשי תיבות ל-'יין שרף') גרמה להתפתחות בהלכות מכירת חמץ. בתחילה אכן נמכרו אלו פיזית לנוכרים אך עם הזמן הותר למכור להם אותו בלי שיועבר אליהם פיזית. בסופו של דבר הגענו להלכות הנוהגות היום שלפיהן המכירה מרוכזת על ידי הרבנים, אך היא בעיקרה טקסית. עיסוק זה של יהודים מסביר גם את ריבוי הסיפורים החסידיים על יהודים כפריים, פריצים אכזריים, ורבנים הנודדים ממקום למקום.

מעבר לזיכיונות, עיירות שימשו מרכזים אזוריים של מסחר, שירותים ומינהל. תושבי הכפרים שבסביבתן הגיעו אליהן כדי לערוך קניות, למכור תוצרת, לטפל בעניינים שונים ולהיעזר במוסדות השלטון המקומי. במקומות רבים היו היהודים חלק מרכזי מאוכלוסיית העיירה, ולעיתים אף היו רוב תושביה. במקרים כאלה ניכרה השפעתם גם במוסדות העירוניים. לא פעם התקיימו זו לצד זו שתי מסגרות מוניציפליות נפרדות, אחת ליהודים ואחת לנוצרים. בעיירות מסוימות, במיוחד בתחומי אוקראינה ובלארוס של ימינו, היה הרוב היהודי כה גדול עד שהמסגרת העירונית היהודית הייתה למעשה הרשות המקומית העיקרית.

עוד טוען הספר כי דימוייה של מזרח אירופה היהודית כעיירה נחשלת ועניה, חוטא לאמת. זה אכן היה המצב בחלקו בשלהי המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים. אך בתקופה זו סופה של העיירה היה ברור, ומיליונים ברחו ממנה (לארה"ב או לערים הגדולות). במאה ה-18 ולפניה, היהודים היו אוכלוסייה יזמית, שעובדת קשה, בעלת כבוד ויכולת. לא רק זאת אלא שרבים מהם השתתפו במלחמות שונות בצד מדינה זו או אחרת, והדברים היו מובנים מאליהם.

צריך לזכור שהמחבר שלום בוגוסלבסקי איננו היסטוריון מקצועי, אלא מדריך טיולים המתמחה בטיולי מזרח-אירופה. מבחינת הספר יש בכך חיסרון ויתרון. הספר איננו מביא את הטיעונים בצורה מסודרת ואקדמית. כך למשל אחד הטיעונים הידועים על הריבוי היהודי הוא בכך שהאוכלוסייה היהודית הייתה יותר אוריינית ודאגה לבריאות והיגיינה. ממילא תמותת התינוקות בה הייתה פחותה בהרבה מהאוכלוסייה הלא-יהודית, טיעון שהספר אינו מתייחס אליו כלל.

את הטיעון על מעבר יהודים למקומות סובלניים יותר המאפשרים יזמות ניתן היה לפתח מאוד. בשנת 1800 פחות מאלפית מיהודי העולם חיו בארצות הברית, ב־1850 עדיין רק כאחוז אחד; בשנת 1900 כבר אחד מכל

״יש בספר כמה חידושים ורעיונות מעניינים. מסקנתו היא כי היהודים הגיעו למזרח אירופה משלוש סיבות עיקריות. ראשית, היהודים גורשו שוב ושוב מרוב הערים במערב אירופה.״

עשרה יהודים; וב־1950, בעקבות ההגירה ההמונית מאירופה והשואה, כמעט מחצית מיהודי העולם חיו שם. יש עוד מקרים שבהם מרכז היהדות עבר ממקום למקום בתקופות קצרות יחסית. הספר איננו מנסה לדון בכך.

אולם היות והמחבר איננו היסטוריון אקדמי, הספר כתוב בצורה מעניינת ומשעשעת כאחד, לא כספר אקדמי, אלא כספר שניתן לקריאה על ידי סתם אוהבי ספר. מומלץ לכל אוהבי ההיסטוריה ובמיוחד לרוצים לקרוא ספר היסטוריה שנכתב במפורש על ידי מי שאינו היסטוריון מקצועי לקוראים שאינם היסטוריונים.

* * *

״במאה ה-18 ולפניה, היהודים היו אוכלוסייה יזמית, שעובדת קשה, בעלת כבוד ויכולת. לא רק זאת אלא שרבים מהם השתתפו במלחמות שונות בצד מדינה זו או אחרת, והדברים היו מובנים מאליהם.״